

Liszt, Erkel és Mosonyi alakja egy bécsi művészeti lapban

Isztnek is, Erkelnek is, Mosonyinak is megvoltak a hazai hívei és ellenzői. A XIX. század során a fővárosi sajtó nyelve, a lakosság összetételének megfelelően, magyar volt és német. Ez a tény meghatározta viszonyukat a hazai kultúra, jelesül az új magyar zene eseményeihez és eredményeihez is. A német lapok általában a nemzetközi klasszicizmus értékeinek megjelenését, a bécsi zenei élet példájának követését kívánták; ennek fényében és ezzel összehasonlítva, bizonyos kritikusi tapasztalat birtokában ítélték meg az új nemzeti törekvéseket. A magyar sajtó ez utóbbiak felé nyitottabb volt, de mindenféle zenekritikusi ismeret nélkül, többnyire csak valódi vagy vélt politikai elvektől vezéreltetve. Bármily különösen hangzik: tény, hogy Kossuth *Pesti Hírlapja* egyáltalán nem látta meg Erkelben a szövetségest, aki egyrészt „honi terméket” állított elő, másrészt a magyar szabadság és függetlenség eszméit hangoztatta műveiben. Kossuth lapja azonban egyetlen szóval, még egy rövid hírrel sem emlékezett meg a *Hunyadi László* bemutatójáról. Liszt Ferencnek is, aki Vörösmartyval szólva „hírhedett zenésze” volt a világnak, „mindig hű rokon”: meg kellett érnie, hogy a magyarországi cigányokról és zenéjükéről szóló könyve miatt utóbb kegyvesztetté vált a hazai sajtóban és a közvélemény egy részében. A hazai sajtó zenei ambivalenciáját látva, nem könnyű feladat a XXI. századból a XIX.-be visszatekintve, tárgyilagos-pontos képet alkotni Liszt, Erkel és Mosonyi műveinek itthoni szellemi pozíciójáról.

Több esély van erre, ha egy-egy tekintélyes *külső* szemlélő vagy orgánum kritikai véleményeit gyűjtjük egybe, lehetőleg olyanét, aki/ami elég *távol* volt tőlünk, hogy megőrizze pártatlanságát, mégis viszonylag *közel*, hogy lett légyen áttekintése az események felett. Ilyen megfigyelő volt az 1823 és 1894 között élt Leopold Alexander Zellner bécsi zeneszerző és zenekritikus. 1855-ben megalapította a *Blätter für Musik, Theater und Kunst* című, hetenként kétszer megjelenő zenei, színházi és képzőművészeti közlőnyt, melyet 1869-ig szerkesztett.

Ellentétben a Liszt-ellenes bécsi közvéleménnyel, Zellner rajongott a világhíró magyar virtuózért. Számontartotta Mosonyi munkásságát, és odafigyelt Erkel zeneszerzői és karmesteri tevékenységére is. Mondandójában se hazafias, se magyarellenes elfogultság nem fedezhető fel. Szakmai kérdésekben meglehetősen pártatlansággal és szigorral nyilatkozott meg – ezt kívánta bel- és külföldi tudósítótól is. Lapjának közleményeiből ezért többet megtudunk a XIX. század kiemelkedő magyar mestereiről, mint a gyér (és nem mindig hiteles) hazai forrásokból. A bécsi lap fontosabb cikkeit és híreit idézem most fel 1855-től 1867-ig, igen erős válogatásban, a magam fordításában.

Mindjárt az első évfolyamban, 1855. április 24-én, egy közös Liszt- és Mosonyi-vonatkozású hír kelti fel figyelmünket.

* Mint a pesti lapok írják, Liszt Ferenc felkérte M. G. Brand urat [= Mosonyi Mihály], aki az egyházi zenében már sok elismerésre méltót alkotott, hogy az esztergo-

[*Nemzet és hagyomány*]

mi bazilika felszentelési ünnepségére írjon Offertóriumot és Gradualet [vagyis: írja meg a változó tételeket az *Esztergomi miséhez*].

Eddig is tudtuk – sőt: magától Lisztől tudtuk –, hogy *Esztergomi miséjének* változó tételeit Mosonyival szándékozott megírtni. De ebből az újsághírből kitűnik, hogy nem maradt meg a szándéknál, és a szükséges gyakorlati lépéseket is megtette. A felszentelésen, 1856 augusztusában, mégsem Mosonyi műve hangzott el Liszt miséjével, hanem a helyi regens chori, Sayler Károly zenéje. Így döntött Scitovszky hercegprímás, Liszt pedig fejet hajtott a főpapi döntés előtt.

Atjutottunk az 1856-os esztendőbe. Január 28-ról keltezett tudósítás számolt be a pesti centenáris Mozart-ünnepségről, az alig kétesztendős filharmonikusok koncertjéről:

A tegnap lezajlott filharmonikus hangverseny Mozart századik születésnapjának tiszteletére a mélyérzésű kegyelet aktuusa volt. A múzeum nagytermét, melyet évek óta hangversenyek tartására használnak és ahol valamennyi filharmonikus koncert elhangzik, talán soha nem látogatták még ennyien. A nagy mester iránti elkötelezettségtől eltekintve [...] sokak siettek oda azért is, hogy tehetségük szerint hozzájáruljanak egy nemes célhoz. A koncert bevételét ugyanis nagylelkűen egy, az elszegényedett zeneművészek támogatását szolgáló alapítvány megteremtésére fordítják.

Az ünnepségen, természetesen, csakis Mozart kompozíciói szólaltak meg, és pedig a C-dúr szimfónia a fűgával, melynek kivitelezésén meglátszott, hogy a bájos alkotás a lehető legnagyobb tudásnak és a legtökéletesebb érettségnek gyümölcse. Sőt, azt hiszem, hogy ez volt kiváló zenekarunknak eddigi legtökéletesebben előadott darabja. – A „Titus” áriáját Ellinger asszony énekelte, a közönség osztatlan tetszésével. – Erkel Ferenc karmester, e koncertek szervezője, zenekari kísérettel játszotta a dmoll zongoraversenyt, méghozzá oly mesterien és oly tökéletes formában, hogy sok hallgatóban megfogalmazódott a kívánság: a kiválóan játszó művészt gyakrabban kellene hallani klasszikus kompozíciók előadójaként. Azt hiszem, senki sincs itt, aki ezt a zeneművet méltóbb módon tolmácsolhatná.

1856. április 5-én 2-ről keltezett pesti tudósítás számol be Mosonyi *II. szimfóniájának* Erkel-vezényelte ősbemutatójáról. Érdemes felfigyelni rá, mert merőben különös nézeteket hangoztat a karmester munkájáról:

A szimfónia egy mélyen érző muzikusnak, egy sokoldalúan képzett zeneszerzőnek legerőteljesebb munkája, és néhány ütem bizonyosságát adja Beethoven iránti tiszteletének. A stílus tisztasága, a szabályos építkezés, a hatásos eredeti modulációk valóban kitűnővé teszik a művet.

Az előadást, ha tökéletesen sikerültnek nem is, jónak mondhatjuk, a mű megszólaltatásáért pedig hálával tartozunk. Az is világosan felismerhető volt minden tételből – melyekben nem kevés nehézség akad –, hogy Erkel úr kollegiális barátsággal szentelte teljes szorgalmát a mű előadásának. Újra fel kell rónunk azonban a karnagy úrnak, hogy dicséretes buzgalmában gyakran elfelejti: az előadás során a dirigensnek a háttérbe kell vonulnia. A vezetőnek a próbákon kell az előadást lelkiismeretes mű-

vészi okítással kimunkálnia, meghatározni a tempót, lekerekíteni az egészet, hogy az előadásnál ő maga úgyszólván nélkülözhető legyen.

Ennek a felfogásnak igencsak ellentmondanak mai tapasztalataink. A karmesteri munkának csak technikai része a tempó megadása, a hangszerek belépésének jelzése. Fontosabb a *szuggesztívó*, mellyel kikövetelti muzsikusaiktól saját dramaturgiai tervének tökéletes megvalósítását. Toscanini, Karajan, Ferencsik, Abbado vagy Barenboim koncertfilmjein jól megfigyelhető a karmesteri varázslásnak és a hangzás változásának összefüggése. Ha erről a XIX. századnak más véleménye volt, akkor minden dicséretet megérdemel a karmester Erkel, aki e tekintetben megelőzte korát.

1856. április 5-én magyar vonatkozású bécsi eseményről ad hírt a lap. Lisztról szól, akit megint ellenségesen fogadtak a császárvárosban; ezt hívei ünnepi vacsorával próbálták tüntetően ellensúlyozni. E társas összejövetelnek külön érdekességet ad, hogy két nemzedék nyújtott itt egymásnak kezét. Nemcsak a huszonnyolc esztendeje meghalt dalköltő bátyja, Ferdinand Schubert vett rajta részt, de Beethoven „legrégbibb barátainak egyike” is. A közlemény így hangzik:

* Liszt jelenléte Bécsben sokszoros ünneplésre adott alkalmat különböző művészeti körökben [...].

A második Mozart-nap estéjén Bécs zeneművészei ünnepi vacsorát adtak Liszt Ferenc úrnak a Munsch-szállóban. Mintegy negyvenen gyűltek egybe a főváros legnevesebb művészei közül, hogy megtiszteljék a nemes vendéget, kinek jelenlétét némely vendég-nemszerető tett árnyékolta be. A szívélyes, barátságos fogadtatás mindjárt megadta az est derűsen harmonikus hangját, mely változatos beszédek és szellemes felköszöntők között szépen kiegyensúlyozott volt. Mosenthal költő [a *Sába királynőjének* szövegírója] nyitotta meg a táncot egy, Liszt alkotását és tevékenységét magasztaló költeménnyel, melyhez Holz úr, Beethoven legrégbibb barátainak egyike, ezzel a mondással csatlakozott: „Éljenek a régiek az új szellemétől és az újak a régiek szellemétől”. Ferdinand Schubert is poharat emelt a vendégre e szavakkal: „Éljen a művész, aki megdicsőült fivéremnek, Franz Schubertnek felejthetetlen emlékoszlopot állított”. Több találó köszöntő után, mely a lelkes szónoki szájakat elhagyta, éjfél körül, szívélyes üdvözlések közepette oszlott fel a társaság.

1856. július 18-án arról kapunk hírt, hogy 21-étől kezdve húsz estén át magyar operák kerülnek színre a bécsi Theater an der Wienben. Augusztus 5-én megtudjuk, hogy „Erkel karnagy... néhány napja Bécsben tartózkodik”. A hír felvillanyozó lehetne, ha a Nemzeti Színház társulatának bécsi vendégtájkáról szólna. Ám hamarosan kitűnt, hogy a *Hunyadi Lászlónak* egy felkészületlen (mai szóval:) hakni-brigád általi produkciójáról van szó, mely sokat ártott Erkel művészi hírének. A szörnyű előadás torzképet festett a műről, egyszer s mindenkorra lehetetlenné téve egy méltó bécsi előadást. A két-részes vezércikkből elegendő az 1856. augusztus 22-én napvilágot látott második részt, annak is a tolmácsolással foglalkozó sorait idéznünk:

Az előadásról megteszi néhány szó: elejétől végéig élvezhetetlen volt, hacsak valaki nem leli kedvét a hangtalan, iskolázatlan, rikoltozó, üvöltő és szörnyen disztonáló na-

[*Nemzet és hagyomány*]

turalisták énekében. Az urak közül Nesslert lehetne megemlíteni, aki némi érzést mutatott az énekben és némi rutint a játékban is. László asszony, érthető módon, könnyen észrevétette magát a nullák eme sivatagában. Teljesítménye egészében nem elutasítható, ami Zengraf kisasszonyról is elmondható. A többiek produkciója azonban minden kritikán aluli, ide számítva a rendezést is. A kórus viselkedése, különösen a férfikaré, a legszörnyűbbek közé tartozik, ami e műfajban valaha is előfordult. Már az is szörnyű, ha *egy valaki* disztonál – most képzeljünk el vagy húsz torkot azzal a hallatlan következménnyel, hogy egy negyed vagy fél hanggal magasabb hangot bocsájt ki! Eltekintve attól, hogy a legtöbb tempó vontatott volt és a pontos játék hiánya mindvégig megmutatkozott, szó sem volt karakteres előadásról, mindvégig valami szürke egyformaság lengte át, ráadásul a hegedűsök hamisan játszottak és durván kísértek. Suppé úrnak nagy fáradtságába került a zenekart együtt tartani; hogy ilyen körülmények között gyakran és nem épp mérsékeltén megoldozta palcájával a karmesteri pultot, bocsánatot lelhet a küzdelem hevében, de szép egyáltalán nem volt. A fúvósok, különösen a kürtök, szörnyen összehangolatlanok voltak. A látogatottság rendkívül nagy volt, és a közönség, mindennek ellenére, nagyon lelkes.

Ilyen események is hozzájárultak, hogy Erkel művei nemigen lépték át a magyar határt.

1856 augusztusában, az uralkodó jelenlétében, sor került az esztergomi bazilika felszentelésére. A zenekarban, nagybőgősként, ott ült Mosonyi is, nemes lélekkel napirendre térve afölött, hogy az általa Liszt felkérésére komponált két változó tételt mellőzték az ünnepi mise megszólaltatásakor. A bécsi újság 1856. november 25-én beszámol arról, hogy milyen tiszteletdíjat kapott Liszt Ferenc az *Esztergomi mise* egy évig tartó kompozíciós munkájáért, betanításáért és vezényléséért:

* Liszt, elismerésül az Esztergomi felszentelő miséért, elefántcsontba kötött, ezüsttel gazdagon kirakott imakönyvet kapott.

Tegyük hozzá: alázatos szívvel még meg is köszönte.

Az *Esztergomi mise* bemutatója alkalmából Zellner főszerkesztő Pestre is ellátogatott. Eljutott a Nemzeti Színház Hunyadi-előadására is, ahol Erkel művét, a zeneszerző vezényletével, hivatásos színvonalon hallotta. Becsületére legyen mondvá: volt ereje módosítani korábbi, lesújtó véleményét. Ezzel kapcsolatos zenei útlevele a lap 1856. december 30-i számában:

Az a két operai este, melyek pesti tartózkodásom idején a magyar színházban lezajlottak, Erkel „Hunyadi László”-ját és Doppler „Ilká”-ját hozták. Ami az elsőként említett mű előadását illeti, annak a Szabó-féle bécsi előadás csak elmosódott, elrajzolt árnyképe volt a Nemzeti Színház ábrázolásának szín pompás festményéhez hasonlítva. Ezeket a dallamokat és ritmusokat csak magyar énekesek, magyar zenekar és ezen felül a pesti Nemzeti Színház oly kiválóan előadott kíséretével kell meghallgatni, hogy megértsük: ezt az operát mindig műsoron kell tartani, és hogy miért készleti hallgatóságát még most is, valahányszor előadják, fényes ünneplésre. A kiváló előadás nem változtatta meg lényegesen a műről egy korábbi alkalommal művészi szempont-

ból kimondott szigorú nézetemet, azt viszont készséggel megvallom, hogy az annak idején kifogásolt gyengeségek itt minimumra redukálva jelentek meg, míg a jelzett erények a legerőteljesebben és gazdag hatással kerültek az előtérbe.

Pesti tartózkodása idején Zellner részt vett egy privát körben tartott zenei esten is, melyen tanúja lehetett Liszt hihetetlen lapról olvasó készségének és koncentráció biztonságának. Ha Kodály ismerte volna a *Blätter für Musik, Theater und Kunst* idevágó cikkét, bizonyára idézte volna zenére nevelő írásaiban.

Azt a matinét, mely Kern Leó nagykereskedőnél és lelkes zenebarátnál zajlott, aki a Nemzeti Színházban előadott „Benvenuto Cellini” operájával zeneszerzőként is hírré tett szert, azért említem csupán, hogy feljegyezzek egy adalékot Liszt ismert, mesés teljesítményéről a lapról olvasásban. Egy fiatal zeneszerző kéziratos trióját vették elő, mely éppen hogy elkészült, tehát senki sem ismerhette még. Singer és Huber urak [Liszt weimari zenekarának koncertmestere és Huber Károly] játszották a hegedű- és csellósólamot; Liszt ajánlkozott, hogy eljuttassa a zongorasólamot. A jelenlévők kíváncsian sereglettek széke köré. Anélkül, hogy átlapozták volna a kéziratot, játszani kezdtek. A zongoritán nem csak magávalragadóan, nyaktörő tempóban adta elő a nagyon nehéz művet, számos igen bonyolult menetben, mely eredeti formájában is kimerítette az ujjak gyorsaságának lehetőségét, még meg is kettőzte az oktávákat, de azt a tréfát is elkövette, hogy játék közben csevegett a körülállók egyikével-másikával. A meglepetés felkiáltása hagyta el a jelenlévők ajkát, amint befejezték a darabot. A jelenség csak azzal magyarázható, hogy Liszt számára egyetlen pillantás elegendő nemcsak egy teljes kottaoldal áttekintésére, de memorizálására is.

1857 tavaszán először látogatott Pestre Ferenc József és felesége, Erzsébet. A császárt ekkor még nem koronázták magyar királlyá, ez a tény különös, kettős fénytörésben mutatja látogatását. A császári hatóságok szerettek volna hódoló verseket megjelentetni magyar költők tollából és ilyenért, többek között, Arany Jánoshoz fordultak. Akitől meg is kapták a méltó választ, *A walesi bárdok* formájában.

A zene helyzete másként alakult. Annak hivatalos fóruma, a Nemzeti Színház, államilag támogatott intézmény volt, melyet a hatóságok nem *kértek*, hanem *utasítottak*. A színházban tehát bemutattak egy hódolati operát; igaz, nem a császár, hanem a császárné, a leendő Erzsébet királyné előtt hódolva. A komponálás munkáját, tekintettel az idő rövidegére, megosztották Erkel és két helyettese: Doppler Ferenc és Doppler Károly között. A nehezen született mű 1857. május 15-i premierjéről így számolt be a bécsi lap május 19-i száma:

A művészetek között, melyek valamennyien elősiettek, hogy a maguk módján és a maguk képességei szerint kifejezzék hódulatukat Ófelségeik előtt, különösen a muzsikának adatott kiemelkedő szerep. Létrejött ebből az alkalomból egy drámai mű, az „Erzsébet” című ünnepi opera, melynek fő szerzői Erkel és Doppler Károly karnagy urak voltak, társszerzője pedig Doppler Ferenc úr. [...]

Az alkalmi művek általában nem tartanak igényt a jelentős művészi értékre – de alapjában méltánytalan is volna, ha a kritika az ilyen produktumokat magas-

[*Nemzet és hagyomány*]

ra tett mércével akarná mérni. Ezért a főkérdés itt nem így hangzik: megfelel-e a mű az általános művészi követelményeknek, hanem így: elég tétetett-e a különleges cél-
nak, a kitűzött lokális rendeltetésnek? Az utóbbi kérdésre határozott igen a válasz. A cselekményt értelmesen választották, Mátyás király [pontosabban szólva: II. Endre] szép és szelíd lányának kapcsolata névrokonával, a mi bájos és kegyes régensnőnkkel, valamint uralkodónké a nemes és lovagias thüringiai őrgróffal épp oly finom, mint amilyen találó kifejezése a hódolatnak. Nem kevésbé fontosnak tetszik ebben az ope-
rában az esküvő germán és magyar motívikája. A stílus nagy része magyar sütetű, ahogy azt a föld, melyen a cselekmény játszódik, igazolja is. Az őrgróf bölcsei, ezzel szemben, a német módihoz tartanak, ami hatásos kontrasztot alkot.

Ha mármost a szerkezetet nézzük, el kell ugyan ismernünk, hogy hiányzik az a bizo-
nyos egység, az a belső logika, amely a zeneszámok teljes komplexusát összefüggő egész-
ként érzékeltetné, inkább azt érezzük világosan, hogy az egyes darabok egymástól füg-
getlenül készültek és csak azután sorakoztak egymás mellé. Jótevő frissesség jellemzi
e gyorsan felvázolt és kidolgozott darabokat. A véső használatára nem volt mód, ezért
megmaradtak az élek és sarkok. Másrészt azonban éppen, mert nem volt mód a csiszolás-
ra, megmaradt eredeti szépségük is, mely rendszerint az úgynevezett „első dobás” sajátja.

A számok többsége lírai; többszólamú [ti. duett, tercett stb.] kevés van köztük, azok
többsége is a homofon szférában mozog. Ugyanez vonatkozik a kevés együttes jelenetre
is. Erre és a jelenleg egymást közvetlenül követő darabok egybefűzésére – mely a műnek,
egészében, rapszodikus jelleget ad – annak idején, az opera átdolgozásakor, tekintettel
a hatásos történetre és a már meglevő, nagyon is használható anyagra, érdemes lenne majd
figyelemmel lenni. Ezt az „Erzsébet”-et úgy, ahogy most van, találó fogalmazványnak tar-
tom, melyet ha teljesen és gondosan kidolgoznának (különösen a harmadik felvonás szo-
rul rá az utólagos segítségre): olyan drámai mű lenne, mely magasan túlszárnyalná eredeti
célját, s a helyi és alkalmi sikeren túl valódi művészi jelentőséget nyerhetne. – Az előadás,
melyben a Nemzeti Színház legjobb erői vettek részt – a hölgyek közül Hollósy és Kaiser,
az urak közül Jekelfalussy és Kőszeghy –, különleges pontossággal ment végbe, a rende-
zés rendkívül fényes volt. [...]

A kritika virtuóz módon van megfogalmazva. Érzékelteti, hogy nem tartja jónak a hódoló
darabot – de ilyen véleményt mégsem lett volna opportunus teljes nyíltsággal hangoztatni
a császárvárosban. Arról a „mellékes” körülményről egyébként, hogy egy operapremiért *ve-
zényelni* is szoktak, az írás nem tett említést. A lap május 19-i száma viszont beszámolt a szer-
zők jutalmazásáról, mely valamivel mégis nobilisabb volt Liszt esztergomi honorálásánál:

* Ófelsége a császár az „Erzsébet” című ünnepi opera zeneszerzőinek, Erkel Ferenc
és Doppler Ferenc karnagy uraknak elismerése jeléül egy-egy értékes, legfelsőbb név-
betűivel ellátott gyémántgyűrűt küldött, a munkatársaknak pedig, Doppler Károly úr-
nak és a szövegíró Czanyuga úrnak, ötven-ötven dukátot.

1857. augusztus 11-én különös hír jelent meg a bécsi zenei újságban:

* A több lapban közölt hírt Erkel Ferenc magyar zeneszerző hirtelen haláláról nem
erősítették meg a pesti lapok.

Erkel negyvenhét éves volt ekkor; állítólagos „halála” után további harminchat évet élt, és további hat operát írt még. Ezek pedig nem akármilyen művek voltak. Az *Erzsébet* című hódolati opera mellett – melyet meg *kell*ett írnia – Erkel, saját akaratából, megkomponálta a maga *Walesi bárdjait* is: a *Bánk bánt* és a *Dózsa Györgyöt*.

Zellner lapjában 1859. november 18-án olvashatunk először a *Bánk bán*ról:

* A magyar operairodalom rövidesen két új művel gazdagodik, ami azért különösen érdekes, mert mindkettő ugyanabból a családból kerül ki. Erkel karnagy, köztudomásúlag egy a „Bánk bán”-ból átdolgozott szöveget komponál meg, melynek nagyobb része, mint halljuk, már elkészült. A neki különböző magyar költők által korábban átadott librettók egyikét most fia, Erkel Gyula úr is kiválasztotta és, úgy halljuk, hamarosan ez a munka is elkészül. Abból a zenéből, melyet az ifjú zene-művész Szigligeti legutóbbi darabjához, az „Álmos”-hoz írt, kedvező előrejelzés következtethető; mert az említett zene, a bájós képzelőerőn kívül, tehetséget mutat a zenei jellemzésre és a hangszerelésre; fiatalsága ellenére is elismerésre méltó önállóság mutatkozik benne.

A lap 1860. február 10-i száma Mosonyi Mihály magyar alkotókorszakának egyik legkorábbi ciklusáról, a *Magyar gyermekvilág* című zongoradarab-sorozatról hozott műkritikát:

Ami e kompozíció eszméjét illeti: a közvetlen ösztönzés, melyet Schumann „12 négykezes zongoradarabja kis és nagy gyermekeknek” op. 85, „Ifjúsági album”-a, op. 68 és „Gyermekjelenete” [!], op. 15 nyújt e képeknek, oly kevésbé félreismerhető, hogy utóbbiakat akár a schumanni eszmék magyar fordításának is nevezhetnők. Amily félreismerhetetlenül elárulja azonban műve eszméjét az újjáteremtő Mosonyi úr, épp oly eredetinek mutatkozik a sajátos zenei ábrázolásban; ezt a feladatot nagyon is avatott kézzel oldja meg. [...] Ezek a darabok mind az egyes vonásokat, mind az összképet illetően, kitűnnek invenciójuk bájával és a sikerült jellemzéssel. [...] Gyengéd humor és gyermeki naivitás árad e darabokból. A zeneszerző, jellemző módon, nagy egyszerűségre törekszik mind a forma, mind a hangszerűség tekintetében. [...] A magyar zene sajátos dallami, harmóniai és ritmikai fordulatait sok finomsággal használja fel a jellegzetes lokális hang elérésére.

1860. június 12-én Erkel csekély számú külföldi sikereinek egyikéről ad számot Zellner lapja:

* Mint a „Pesti Napló” Bukarestből táviratilag jelenti, Erkel eredeti magyar operáját, a „Hunyadi László”-t, minden jelenlevő nemzetiség ott még soha nem tapasztalt lelkesedése jegyében szólaltatták meg.

Örömteli hír, bár Erkel műveinek nemzetközi recepciótörténetére nem volt nagy hatással.

1860. szeptember 25-én a *Hunyadi László* hamburgi, december 21-én párizsi színrekerülésének lehetőségéről ír a lap. Egyik sem valósult meg.

[*Nemzet és hagyomány*]

A *Bánk bán* bemutatását három cikk is beharangozza. A premierről azonban csak egy semmitmondó kommuniké lát napvilágot 1861. március 12-én:

* Erkel sokszor szóbakerült és régóta várt operája: „Bánk bán”, e hó 8-án végre megérte első előadását. Fogadtatása lelkes volt.

Egy szóval sem több, sem akkor, sem máskor. A feltűnő hallgatásra a cenzúra újjáéledése adhatott okot, amelyet közvetve Zellner lapja is érzékeltet 1861. október 15-i számában, e rövid hírrel:

* A csász. kir. katonai főparancsnokság a Budai Színház igazgatóságának megtiltotta a „II. Rákóczi Ferenc” és „A honvéd-huszárok” további előadásait.

A *Walesi bárdok* másik „zenei párdarabja” Erkel *Dózsa György*-operája volt. Évekig írta, s mire befejezte, 1867-et írtak, a kiegyezés évét. A darab bemutatását bizonyos körök ellenezték, ünneprontásnak tartották; 1867. április 6-án azonban mégis a Nemzeti Színház színpadára került. A bécsi művészeti lap két egymást követő számában hosszan elemzte – a királykoronázás „előestéjén”. Zellner maga nem volt ott a bemutatón; a lap, némi rövidítéssel, átvette a *Pester Lloyd* beszámolóját (egy -g. jelű recensens írását). Az idők változását mutatja, hogy míg 1861-ben a bécsi lapban nem jelenhetett meg érdemi méltatás a *Bánk bán*ról, addig 1867-ben kétrészes, terjedelmes cikk is napvilágot láthatott a *Dózsa György*ről. Első része az opera tartalmát, drámai szerkezetét írta le, második, itt közölt része Erkel zenéjét elemzte:

Az a zenei irány, melyben Erkel e művével elindult, élesen eltér a nemzeti opera terén mutatott minden eddigi törekvésétől. Erkel elve, melyből e mű alkotásakor kiindult, az volt, hogy megteremtse a zenének mint kifejezési eszköznek a költeménnyel és a cselekménnyel való legtökéletesebb egységét. Zenei tekintetben „Dózsa György” jóval felette áll a „Bánk bán”-nak vagy a „Hunyadi László”-nak. Motívumai nemesebbek, stílusa polifonikusabb, hangszerelése teltebb, jellemzése igazabb. Különösen ez utóbbi tekintetben emelkedett „Dózsa” magasan elődei fölé. A magyar operának nagy nyeresége az itt először alkalmazott jellegzetes, rövid zenei frazeológia. A nemzeti ritmusú előjáték egy sor, a műalkotás egyes jeleneteiből merített melodikus motívummal festi meg az opera alapkarakterét. Mindjárt az első felvonás kezdetén megjelenik egy, eleinte igen egyszerű, később egyre erőteljesebben és teltebben instrumentált hangszeres ünnepi induló, mely a parasztok színrelépésekor mind dúsabb színezetet kap, Dózsa felléptével pedig hatalmas akkordokkal zárul. Dózsa, Zápolya és Bornemissza tercettje az adott szituációban túl puha és színtelen. Rózsa megjelenését egy kedves nemzeti motívum vezeti be. A parasztlány dalai sok bájt és kedvességet, gyöngédséget és eleganciát árasztanak. Erőteljesen és élesen akcentuálva hangzik fel Barna ezt követő elbeszélése.

A második felvonás a királyi névnapon, az uralkodó palotájába érkező főurak élesen ritmizált, dallamos kórusával kezdődik. Az ezt követő fegyvertánc zenéje koncepcióban is, hangszerelésben is jótékonyan eltér e műfaj sablonjaitól. Rendkívül érdekesek a hegedősnek Mendelssohn modorában komponált nemzeti dalai; közülük a második – „Régi dal, régi dal, régi dicsőségről” – alkalmasint az eddig alkotott nemzeti énekek legjobbjai közé

sorolható. Architektonikáját és zenei formálását tekintve eredeti a hárfa- és klarinétkísérettel kezdődő harmadik dal, melyben az egyes [strófák] mindig új zenei képet festenek. E felvonás fináléjában található az opera fénypontja. Bármily szűkre szabott is magyar motivikája: a hatásos feldolgozás drámai életet ad a jelenetnek. A kórus és a zenekar szólamvezetése, nemes harmóniavilága hatásos. Szenvedélyes, izgatott kórus zárja e felvonás fináléját.

A harmadik felvonás népi jelenetei a színes instrumentáció ellenére sem tetszettek igazán. Olyan durva jelenetet pedig, mint Lőrinc pap prédikációja, zeneileg nem lehet ábrázolni. A bosszú-recitativo, mellyel Dózsa harcba hívja seregét a főurak ellen, megragadó hangokkal torkollik a parasztok hatalmas erejű, de melodikájában szűkre szabott forradalmi dalába.

A negyedik felvonásból mindenekelőtt a Jósno cavatináját, e csinosan kidolgozott magyar ritmusú áriát emeljük ki. A negyedik jelenetben Dózsának, Rózsának és Barnának egy a második felvonásbelihez hasonló módon kidolgozott tercettjével találkozunk, mint ott, itt is egy rövid motívum polifon feldolgozásával. Klarinét-figuráció vezeti be Lóra belépőjét, melyet tartalmaz, izgatottan drámai, Dózsát és Lórát erőteljesen jellemző duett követ, a férfit a melodika tömörségével, az asszonyt lassú, arisztokratikus motivikával ábrázolva. Az erőteljes, fényes jelenetet, melyben Dózsa megkegyelmez az ellene támadt főuraknak, a capella parasztkórus követi, rendkívül sötét színekkel, magával ragadó hatással. Dózsát a zeneszerző már a korábbi jelenetekben is színpompás harmóniákkal ábrázolta. Azt a jelenetet, melyben megszabadítja Lórát, és felkészül önnön halálára, a nemzeti zenepoézis varázsa hatja át. A légies, gyöngéd románc és a Lórával énekelt duett után visszatér a korábbi sötét, súlyos motívum. A cimbalmon megszólaló baljóslatú főmotívum átszövi a teljes jelenetet; mindig változó hangszeres kíséretével a szerelmes parasztlány szép jellemének képét festi. Ez, mint az opera legmegragadóbb száma, a gyengédséget és a lélekből fakadó bensőségességet megcsendítő imával zárul, tompított hegedűk kíséretével. A felvonás fináléját a szenvedélyes izgalom ereje hatja át. Az ötödik felvonás részben melodramatikus, részben recitatív-szerű; hangszerelése megfelel a Dózsa életét víziószerűen megjelenítő képek hangulatának. Hatásos kórusokkal ér véget a zenedráma.

A bemutató est, melyen a zeneszerzőt minden felvonás után a közönség elé hívták, előadói tekintetben kiváló volt. Ellinger úr (Dózsa György) jó diszpozícióban énekelt, Pauli asszony szeretetteljes ártatlansággal alakította Rózsa szerepét; teljesítménye énekben is, játékban is kiváló volt. P. L.

Lapozzunk vissza két esztendőre a bécsi lapban. Az 1865-ös év magyar zeneéletének legfontosabb eseménye az a háromnapos ünnepség volt, melyet a Pest-Budai Hangászegyesület megalakulásának huszonötödik évfordulóján rendeztek. Ez volt a főváros történetének első „zenei fesztivál”-ja, középpontjában Liszt Ferenc *Szent Erzsébet-oratóriumának* ősbemutatójával, a zeneszerző vezényletével. Ezzel kapcsolatos utolsó szemelvényünk, melyből kitétszik: milyen nagy hatással volt közönségére Liszt – aki akkortájt csatlakozott a ferences rendhez, és először jelent meg reverendában a közönség előtt. Az 1865. augusztus 15-i főpróba leírása a bécsi lap 18-i számában látott napvilágot. Íme:

Az elit közönség, mely a Vigadó minden zugát zsúfolásig megtöltötte, jóval a meghirdetett 11 órás kezdési idő előtt megérkezett, feszülten várva Liszt megjelenését. Liszt pon-

[*Nemzet és hagyomány*]

tosan jött; természetesen percekig tartó tomboló tapsviharral és mennydörgő éljenekkel fogadták. Liszt megjelenése, melyet mindig bizonyos egyéni stílus jellemzett, ezúttal is teljesen eredeti volt. Gondoljunk hosszúkás fejalkatára, éles metszésű vonásaira, melyeknek kontúrját az idő még élesebbé tette, hosszú fehér hajtól keretezett érdekes fejére, nyúlánk alakjára, melyet a ráncatlan, egyszínű ornátus még magasabbnak mutatott, mindehhez mérsékelt, szinte mechanikus mozdulataira – gondolják el mindezt, amilyen élénken csak akarják –, és a jelenség még így is meglepné önöket. Az átalakulás megdöbbentő, csak a régi, lelkes tekintet maradt változatlan. A próbát kizárólag oratóriuma gyakorlásának szentelték. Öt óra hosszát tartott, és szinte minden részlet megtanulására kiterjedt, ami kevéssé fért össze a beléptidíjas főpróba fogalmával. Az előkészítő bizottság, őszintén szólva, vétkes hanyagsággal félvállról vette a mű előzetes betanításának gondját, a vokális rész félig-meddig volt csak megtanulva. Ha az oratórium holnapi előadása nem esik szét egyes helyeken, az csak minden lelkielő végső megfeszítésének, ez pedig csak a vezénylő zeneszerző varázsos egyéniségének lesz köszönhető. Alig hihető, de mégis tény: a zenekar e próba előtt egyetlen kottalapot sem ismert, sem az oratóriumból, sem a többi műorszámból. Hogy ilyen zavaros próba után nem kaphattunk teljes képet a műről, nagyon is érthető, de a kompozíció természetéről mégis lehetséges volt hozzávetőleges ítéletet alkotni. Ha nem tévedek nagyot, úgy hiszem, a későbbi ítéletek igazolni fogják nézetemet, mely szerint Liszt ebben a nagyszerű dimenziókban felépített műben egy korábbi munkáitól szinte teljesen eltérő útra lépett, ez pedig olyan célok felé vitte, melyek teljességgel ellentétesek eddigi kompozícióival. E célok: egyszerűség, nyugalom, bensőségesség. Egyszerűség a koncepcióban, nyugalom a hang-képek kivitelezésében, bensőségesség a kifejezésben. Emellett Liszt megőrizte teljes erejét és energiáját, amellyel a hangszeres és énekes erők fölött uralkodik, ehhez most még a forma legáttetszőbb, a könnyű áttekinthetést és megértést lehetővé tevő világossága csatlakozik. Röviden: a *Szent Erzsébetet* nemcsak Liszt legtökéletesebb művének, hanem korszakalkotó műnek tartom.

Átéltve a *Szent Erzsébet* oratórium előkészületeit – azt, hogy mint tett kettős csodát Liszt Ferenc, amikor úrrá lett a hiányos előkészítés okozta káoszon, és egy napra az európai zeneélet központjává tette Pest-Budát. – Szabolcsi Bence szavai jelennek meg előttünk:

„Kultúrát csak nagy cselekedetek teremthetnek, a történésznek tehát a nagy cselekedeteket kell nyomoznia és feltárnia, megkeresni tűzhelyüket, a nagy embert s a nagy nemzetet... Egy nagy emberéletet újra felépíteni ugyanolyan szép és merész feladat, mint egy nagy kultúra életrajzát megformálni. Mikor a történész ilyen programon dolgozik, éreznie kell, hogy az emberi műveltség egyik legszebb tornyát építi.”

Ezen a ponton becsukjuk a krónikát, melyet az ezernyolcszázötvenes-hatvanas évek egyik bécsi lapja jegyzett fel Liszt, Erkel és Mosonyi koráról. A felidézett tizenhárom esztendő eleven képet festett a XIX. századi magyar zene útkereséséről, eredményeiről, kudarcairól – vagyis: igazi életéről. Méghozzá elfogulatlan, közeli képet.

BÓNIS FERENC (1932) Budapesten élő zenetörténész. A Magyar Kodály Társaság és az Erkel Ferenc Társaság elnöke, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára.